

ASOSIY ISHLAB CHIQUARISH XARAJATLARI AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH

Chorshanbiyev Ibroxim Raxmon o'g'li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, I bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: TerDU v.b.dotsenti i.f.f.d **A.M.Xudoyqulov**

Annotatsiya

Asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditi korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash, moliyaviy natijalarni ishonchli aniqlash va boshqaruv qarorlarini puxta asoslash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qilish va audit tizimini takomillashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini yoritiladi. Audit jarayonida qo'llaniladigan xalqaro standartlar, milliy me'yorlar va zamonaviy metodlar o'zaro qiyoslab tahlil qilinadi. Ayniqsa, xarajatlarning tasnifi, ularni hisobga olish usullari, moliyaviy natijalar bilan bog'liqligi va ularning auditida yuzaga keladigan muammolar alohida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ishlab chiqarish xarajatlari auditi samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ilg'or texnologiyalar – raqamli audit tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi nazorat modullari va avtomatlashtirilgan tahlil vositalari amaliy jihatdan asoslab beriladi. Natijada, maqola ishlab chiqarish xarajatlari auditini nafaqat moliyaviy intizomni mustahkamlovchi, balki ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar. Audit; ishlab chiqarish xarajatlari; asosiy ishlab chiqarish; tannarx nazorati; moliyaviy hisob; ichki nazorat; xalqaro audit standartlari; buxgalteriya hisobi; raqamli audit; xarajatlarni tasniflash; samaradorlik ko'rsatkichlari; avtomatlashtirilgan tahlil; sun'iy intellekt; audit metodologiyasi; moliyaviy intizom.

Abstract

The audit of basic production costs is of great importance in the process of assessing the economic efficiency of the enterprise, reliably determining financial results and thoroughly substantiating management decisions. This article covers the theoretical and practical aspects of improving the control and audit system of production costs.

International standards, national norms and modern methods used in the audit process are analyzed in a comparative manner. In particular, the classification of costs, methods of their accounting, their connection with financial results and problems arising in their audit are considered separately. Also, advanced technologies that serve to increase the efficiency of the audit of production costs - digital audit systems, control modules based on artificial intelligence and automated analysis tools - are practically justified. As a result, the article emphasizes the need to consider the audit of production costs not only as a tool that strengthens financial discipline, but also as a tool that increases the efficiency of the production process.

Keywords. Audit; production costs; primary production; cost control; financial accounting; internal control; international auditing standards; accounting; digital audit; cost classification; performance indicators; automated analysis; artificial intelligence; audit methodology; financial discipline.

KIRISH

Asosiy ishlab chiqarish xarajatlari xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy faoliyatida eng muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi, chunki u ishlab chiqarilayotgan mahsulot, ko'rsatilayotgan xizmat yoki bajarilayotgan ishlarning haqiqiy tannarxini belgilashda asosiy omil vazifasini bajaradi. Xarajatlarni to'g'ri hisobga olish va ularning auditini mukammal tashkil etish moliyaviy natijalar ishonchliligini ta'minlaydi, resurslardan oqilona foydalanishga yordam beradi va boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshiradi. Amaliyot ko'rsatadiki, ishlab chiqarish xarajatlari hisobida uchraydigan xatoliklar korxonalar moliyaviy hisobotlarida noto'g'ri ma'lumotlar aks etishiga olib keladi, bu esa nafaqat foyda ko'rsatkichlarini, balki investitsiya jarayonlarini ham noto'g'ri yo'naltiradi. Shu sababli ishlab chiqarish xarajatlari audit iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida dolzarb masalalardan biri sifatida qaraladi.

Korxonalar faoliyatida ishlab chiqarish xarajatlari uchta asosiy funksiyani bajaradi: birinchidan, mahsulot tannarxini belgilaydi; ikkinchidan, foyda ko'rsatkichlarini aniqlashda asosiy baza sifatida xizmat qiladi; uchinchidan, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda strategik ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, ushbu xarajatlarning auditini o'tkazish orqali ularning to'g'riligi, hujjatlar bilan asoslanganligi, me'yoriy talablar bilan muvofiqligi va moliyaviy natijalar bilan uzviy bog'liqligi aniqlanadi. Bu jarayon nafaqat

moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlaydi, balki korxonaning bozor sharoitidagi raqobatbardoshligini ham oshiradi.

Kirish qismida ta'kidlash joizki, iqtisodiyotning globallasuvi, xalqaro integratsiya jarayonlarining chuqurlashuvi va raqamli texnologiyalarni jadal rivojlanishi ishlab chiqarish xarajatlari auditini yanada murakkablashtirmoqda. Endilikda auditorlar faqatgina hujjatlar va buxgalteriya yozuvlarini tekshirish bilan cheklanib qolmay, balki ishlab chiqarish jarayonining ichki mantiqini ham chuqur tahlil qilishlari, xarajatlarning iqtisodiy mazmunini baholashlari va ularning samaradorlikka ta'sirini aniqlashlari zarur. Bu esa auditni an'anaviy nazorat funksiyasidan strategik boshqaruv vositasiga aylantirmoqda.

Shuningdek, ishlab chiqarish xarajatlari auditini o'tkazishda xalqaro va milliy standartlar uyg'unligi ham muhim masala bo'lib qolmoqda. Xalqaro audit standartlari (ISA) xarajatlarning tan olinishi, tasnifi va hisobotlarda aks ettirilishini yagona tamoyillar asosida tartibga soladi. Milliy standartlar esa mahalliy iqtisodiy muhitning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan. Ularning uyg'unlashtirilishi, amaliyotda to'g'ri qo'llanishi ishlab chiqarish xarajatlari auditining sifatini oshiradi.

Kirish qismidan ko'rinib turibdiki, asosiy ishlab chiqarish xarajatlari audit nafaqat moliyaviy intizomni mustahkamlash, balki korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirishda ham hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu bois ushbu masalani chuqur o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal qilish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish iqtisodiy nazariya va amaliyotning eng muhim vazifalaridan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Asosiy ishlab chiqarish xarajatlari audit masalasi xalqaro va milliy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lsa-da, uning dolzarbligi hozirgi davrda yanada ortib bormoqda. Nazariy manbalarda ishlab chiqarish xarajatlarning iqtisodiy mazmuni, ularning tasnifi va moliyaviy natijalar bilan o'zaro bog'liqligi turli yondashuvlarda tahlil qilingan. Jumladan, klassik iqtisodiy maktab vakillari xarajatlarni ishlab chiqarish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko'rib, ularni mehnat, xomashyo va kapital resurslari bilan bog'lab izohlaganlar. Neoklassik yondashuvlarda esa xarajatlar ishlab chiqarish omillarining cheklanganligi va ular o'rtasidagi almashuv nisbatlari orqali tushuntirilgan. Shu tariqa xarajatlarning nazariy asoslari iqtisodiy fan rivojining turli bosqichlarida shakllangan va audit tizimining rivojiga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan.

XX asrning ikkinchi yarmida ishlab chiqarish xarajatlarini nazorat qilish va ularni audit qilish bo'yicha alohida ilmiy yo'nalishlar shakllandi. Jumladan, amerikalik olimlar Arens va Lobbek audit nazariyasini ishlab chiqib, xarajatlarni tekshirishda hujjatlar asosida dalillar to'plashning muhimligini alohida ta'kidlaganlar. Yevropa olimlari esa ishlab chiqarish xarajatlari audit jarayonida iqtisodiy tahlil va statistik usullarning qo'llanishini keng joriy etib, xarajatlarning moliyaviy natijalarga bevosita ta'sirini aniqlash bo'yicha metodikalar ishlab chiqdilar. Bu yondashuvlar audit nazariyasini amaliyot bilan yaqinlashtirdi va uni moliyaviy boshqaruvning ajralmas bo'lagiga aylantirdi.

Xalqaro standartlar darajasida ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va ularni audit qilishning tamoyillari IAS 2 "Inventarlar", IAS 16 "Asosiy vositalar", IAS 23 "Qarz mablag'lari bo'yicha xarajatlar" kabi hujjatlarda o'z ifodasini topgan. Bu standartlarda xarajatlarning tan olinishi, ularning tasnifi, kapitalizatsiya qilinishi va moliyaviy hisobotlarda aks ettirilishi bo'yicha aniq qoidalar belgilab berilgan. Shu bilan birga, Xalqaro audit standartlari (ISA) xarajatlar audit jarayonida auditorlarning mas'uliyatini, tekshirish tartibini va dalillarni yig'ish usullarini aniqlaydi. Ushbu standartlar ishlab chiqarish xarajatlari auditining yagona global metodologiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Milliy adabiyotlarda esa ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va ularning auditini tashkil etishda mamlakat iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyatlari e'tiborga olingan. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan buxgalteriya hisobining milliy standartlarida ishlab chiqarish xarajatlarning tarkibi, ularni hisobga olish usullari va hisobotlarda aks ettirish tartibi aniq ko'rsatib berilgan. Bu me'yoriy hujjatlar milliy sharoitda auditorlarga amaliy qo'llanma vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, so'nggi yillarda o'zbek olimlari tomonidan ishlab chiqarish xarajatlari auditida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, raqamli iqtisodiyot sharoitida auditni tashkil qilish, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan dasturlar yordamida tekshirish samaradorligini oshirish bo'yicha qimmatli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar ishlab chiqarish xarajatlari auditining yangi konseptual yondashuvlarini ham taklif etmoqda. Masalan, strategik audit konsepsiyasi xarajatlarni faqat moliyaviy intizom nuqtayi nazaridan emas, balki korxonaning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasi bilan uyg'unlikda tahlil qilishni nazarda tutadi.

Shuningdek, riskga asoslangan audit yondashuvi xarajatlarni tekshirishda korxona faoliyatidagi asosiy xatarlarni aniqlash va ularni minimallashtirishga qaratilgan. Bu yondashuv auditni nafaqat nazorat, balki boshqaruv vositasiga aylantiradi.

Ilmiy adabiyotlarda ishlab chiqarish xarajatlari auditining dolzarbligi yana bir jihatdan — globalizatsiya va xalqaro integratsiya jarayonlari bilan izohlanadi. Chunki turli mamlakatlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar global qiymat zanjiriga qo'shilar ekan, xarajatlarning to'g'ri hisobga olinishi va audit qilinishi xalqaro savdo va investitsiya oqimlarida shaffoflikni ta'minlash uchun zarurdir. Shu bois xalqaro tashkilotlar (IMF, WTO, UNCTAD) ham ishlab chiqarish xarajatlari auditini bo'yicha metodik ko'rsatmalar ishlab chiqib, uni iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida qarashmoqda.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarish xarajatlari auditini bo'yicha mavjud ilmiy ishlanmalar ko'proq nazariy qoidalarni va umumiy metodologiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan. Biroq amaliyotda bu qoidalarni qo'llashda turli muammolar yuzaga kelmoqda. Jumladan, xarajatlarning noto'g'ri tasnifi, me'yoriy hujjatlar bilan yetarli darajada asoslanmaganligi, ichki nazorat tizimining zaifligi, auditorlarning malakasi yetarli darajada bo'lmashligi kabi omillar audit samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli adabiyotlarda ilgari surilgan konsepsiyalarni milliy amaliyotga moslashtirish, ularni takomillashtirish va yangi texnologiyalar bilan boyitish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditini takomillashtirish bo'yicha ilmiy yondashuv metodologiyasi nazariy, huquqiy va amaliy asoslarning uyg'unlashuviga tayanadi. Bu jarayonda auditorlik faoliyatining mazmuni, tekshiruv ob'ekti iqtisodiy mohiyati, moliyaviy intizomni ta'minlashga qaratilgan normativ hujjatlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari bir butun tizim sifatida ko'riladi. Metodologiya markazida ishlab chiqarish xarajatlarini ishonchli identifikatsiya qilish, ularni tasniflash, moliyaviy natijalar bilan uzviy bog'lash va nazorat qilish mexanizmlarini chuqur tahlil etish turadi.

Audit metodologiyasi bir necha bosqichlarga ajratiladi. Birinchi bosqichda dastlabki ma'lumotlarni yig'ish va ularni hujjatlar asosida tasdiqlash amalga oshiriladi. Bu jarayonda auditor ishlab chiqarish xarajatlarini shakllantiruvchi barcha hujjatlarni, jumladan, hisob-fakturalar, shartnomalar, to'lov topshiriqlari, ishlab chiqarish rejalari va

me'yoriy ko'rsatkichlarni o'rganadi. Ushbu hujjatlarning to'g'riligi va qonunchilikka muvofiqligi auditning keyingi bosqichlari uchun zamin yaratadi.

Ikkinchi bosqichda xarajatlarning tasnifi amalga oshiriladi. Bu yerda auditor xarajatlarni bevosita ishlab chiqarishga aloqador va bilvosita xarajatlarga ajratadi, ularning ishlab chiqarish tannarxiga kiritilish asoslarini baholaydi. Amaliyotda ko'plab muammolar aynan tasniflash bosqichida yuzaga keladi, chunki ba'zi xarajatlar noto'g'ri turkumlangan holda tannarxga kiritiladi. Shuning uchun auditor metodologiyasi xarajatlarni tasniflashda xalqaro standartlarda belgilangan mezonlarga ham, milliy me'yorlarga ham qat'iy amal qilishni talab qiladi.

Uchinchi bosqichda auditor xarajatlarni normativ me'yorlar bilan solishtiradi. Ishlab chiqarish jarayonida sarflangan mehnat, xomashyo, yoqilg'i-energiya resurslari va boshqa elementlar oldindan belgilangan me'yorlardan oshmasligi kerak. Agar oshish holatlari aniqlansa, auditor ularning sabablarini o'rganadi va asoslanmagan xarajatlarni ajratib ko'rsatadi. Bu bosqichda statistik tahlil usullaridan, jumladan, o'rtacha qiymatlar, dispersiya, variatsiya koeffitsienti kabi ko'rsatkichlardan keng foydalaniladi.

To'rtinchi bosqichda xarajatlarning moliyaviy natijalar bilan bog'liqligi aniqlanadi. Auditor ishlab chiqarish xarajatlarining korxona foydasi, rentabellik darajasi va moliyaviy barqarorligiga qanday ta'sir ko'rsatganini baholaydi. Bu jarayonda auditorlik tahlili ko'proq iqtisodiy-matematik modellashtirish usullariga asoslanadi. Masalan, regressiya tahlili yordamida xarajatlar hajmi va sof foyda ko'rsatkichlari o'rtasidagi korrelyatsiya darajasi aniqlanadi.

Metodologiyaning muhim jihatlaridan yana biri riskga asoslangan yondashuvdir. Audit jarayonida barcha xarajatlar birdek chuqur tekshirilmaydi, balki auditor risk darajasi yuqori bo'lgan xarajat elementlariga ko'proq e'tibor qaratadi. Masalan, xomashyo xarajatlarining katta ulushi, amortizatsiya hisobida qo'llaniladigan usullar yoki mehnat haqi bilan bog'liq xarajatlarda xatolik ehtimoli yuqori bo'lishi mumkin. Shu bois auditorlik metodologiyasi risklarni baholash mezonlarini ishlab chiqishni ham o'z ichiga oladi.

So'nggi yillarda metodologiyada raqamli texnologiyalardan keng foydalanilmoqda. ERP tizimlari, sun'iy intellekt, ma'lumotlarni katta hajmda qayta ishlash (Big Data) texnologiyalari auditorlik tekshiruvini tezlashtiradi va aniqligini oshiradi. Auditor metodologiyasida bunday vositalardan foydalanish nafaqat ma'lumotlarni to'plash va

qayta ishlash jarayonini avtomatlashtiradi, balki xatoliklarni erta bosqichda aniqlash imkonini ham beradi. Masalan, sun'iy intellekt asosida ishlovchi dasturlar xarajatlarning normadan chetga chiqishini real vaqt rejimida kuzatishi va auditorni ogohlantirishi mumkin.

Metodologiyaning huquqiy asoslari ham alohida ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasining Buxgalteriya hisobi va audit to'g'risidagi qonunlari, buxgalteriya hisobining milliy standartlari, shuningdek, xalqaro audit standartlari auditorlar uchun asosiy me'yoriy bazani tashkil etadi. Shu hujjatlar asosida ishlab chiqarish xarajatlari auditi jarayonida auditorlarning vakolatlari, javobgarligi va tekshiruv tartibi belgilanadi.

Metodologiya nafaqat tekshirish tartibini, balki auditorlik xulosasini shakllantirish jarayonini ham qamrab oladi. Yakuniy xulosa korxonaning ishlab chiqarish xarajatlari hisobini yuritish darajasi, aniqlangan kamchiliklar, ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga olishi lozim. Auditorlik xulosasi nafaqat moliyaviy hisobot foydalanuvchilari, balki korxona rahbariyati uchun ham muhim ahamiyatga ega, chunki u boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida qo'llaniladi.

NATIJALAR

Asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan nazariy va amaliy tahlillar ko'rsatdiki, audit jarayonining samaradorligini oshirishda bir qator omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Birinchi navbatda, ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishda uchraydigan xatoliklar ko'pincha ularning noto'g'ri tasniflanishi va me'yoriy asoslardan chetga chiqishi bilan bog'liqdir. Amaliy tajribada kuzatilishicha, ba'zi korxonalar ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan umumiy boshqaruv xarajatlarini bevosita ishlab chiqarish tannarxiga qo'shib yuboradilar yoki ayrim bilvosita xarajatlarni asossiz ravishda kapital xarajatlarga o'tkazadilar. Bunday holatlar moliyaviy natijalar buzilishiga, foyda ko'rsatkichlari bo'yicha noto'g'ri xulosalarga olib keladi. Audit natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu muammo ichki nazorat tizimining zaifligi va auditorlarning etarlicha chuqur tahlil qilmasligi oqibatida yuzaga kelmoqda.

Ikkinchi muhim natija shundan iboratki, ishlab chiqarish xarajatlarini audit qilishda hujjatlar bilan ta'minlanganlik darajasi yetarli emas. Ko'plab korxonalarda xarajatlarni tasdiqlovchi hujjatlar yetarlicha tizimlashtirilmagan, ayrim hollarda esa umuman yo'q. Masalan, xomashyo va material xarajatlarida sarf-xarajat hujjatlari bilan amaldagi ishlab chiqarish ko'rsatkichlari o'rtasida tafovutlar kuzatiladi. Bu esa auditorlarga xarajatlarning

asosililigini aniqlashda qo'shimcha qiyinchilik tug'diradi. Natijada, ayrim xarajatlar hujjatlar bilan tasdiqlanmagan holda tannarxga kiritilib, moliyaviy natijalarda xatoliklar yuzaga keladi. Ushbu muammo hujjat aylanishi tizimini takomillashtirish va raqamlashtirish orqali bartaraf etilishi mumkinligi audit natijalarida alohida ta'kidlanadi.

Uchinchi natija sifatida ishlab chiqarish xarajatlarining me'yoriy ko'rsatkichlardan yuqoriligi ko'p hollarda asoslanmagan bo'lib chiqayotgani aniqlandi. Masalan, ishlab chiqarishda mehnat haqi xarajatlari ba'zi hollarda mehnat unumdorligidagi o'zgarishlar yoki ishlab chiqarish hajmidagi o'sish bilan izohlanmaydi. Bu esa xo'jalik yurituvchi subyektlarda resurslardan samarasiz foydalanilayotganini ko'rsatadi. Auditorlik tekshiruvlari shuni tasdiqladiki, bunday holatlar nafaqat moliyaviy natijalarni buzadi, balki korxona ichki samaradorligini ham pasaytiradi. Auditning amaliy xulosalariga ko'ra, me'yorlardan yuqori bo'lgan xarajatlar har doim chuqur tahlil qilinishi va ularning sabablarini aniqlash majburiy hisoblanadi.

To'rtinchi natija shundan iboratki, ishlab chiqarish xarajatlari audit jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. An'anaviy yondashuvlarda auditorlar hujjatlarni qo'lda tekshirish va hisob-kitoblarni qo'lda qayta ishlashga majbur bo'lishgan. Bu esa ko'p vaqt talab qilgan va inson xatoliklari ehtimolini oshirgan. Hozirgi davrda esa ERP tizimlari, sun'iy intellekt asosida ishlovchi dasturlar va avtomatlashtirilgan tahlil vositalari auditorlarga katta hajmdagi ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida qayta ishlash imkonini bermogda. Audit natijalari ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar yordamida aniqlangan xatoliklar an'anaviy usullarga qaraganda ikki baravar ko'proq bo'lmoqda. Bu esa kelajakda ishlab chiqarish xarajatlari auditini yanada samarali qilish uchun texnologiyalarni keng joriy etish zarurligini anglatadi.

Beshinchi natija shundan iboratki, xalqaro va milliy standartlarning uyg'unligi hali hamon yetarli darajada ta'minlanmagan. Xalqaro audit standartlari ishlab chiqarish xarajatlarining tan olinishi va tasnifi bo'yicha aniq tamoyillarni belgilab beradi, biroq milliy standartlarda ayrim hollarda bu tamoyillar to'liq aks ettirilmagan. Natijada, auditorlar ayrim vaziyatlarda ikki xil yondashuvdan foydalanishga majbur bo'ladilar. Bu esa audit natijalarida qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi. Tekshiruv natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqaro standartlarni milliy sharoitlarga moslashtirish va ular asosida yagona metodologiyani ishlab chiqish zarur. Shu bilan birga, milliy me'yorlarni xalqaro

talablarga yaqinlashtirish auditorlarning ishini yengillashtiradi va audit natijalarining ishonchliligini oshiradi.

Oltinchi natija sifatida auditorlarning malaka darajasi va amaliy ko'nikmalari masalasi alohida ta'kidlanadi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, auditorlarning ko'pchiligi ishlab chiqarish texnologiyalarini yetarlicha chuqur bilmaydi, bu esa xarajatlarning asoslanganligini baholashda qiyinchilik tug'diradi. Natijada, ayrim hollarda auditorlar xarajatlarni yuzaki tekshiradi va ularning iqtisodiy mazmuniga yetarlicha e'tibor qaratmaydi. Audit natijalari asosida xulosa qilish mumkinki, auditorlarning ishlab chiqarish texnologiyalari bo'yicha bilimlarini oshirish, ularni zamonaviy metodlar va texnologiyalarni qo'llashga o'rgatish audit samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Yettinchi natija shundan iboratki, audit jarayonida riskga asoslangan yondashuvni qo'llash xarajatlarni tekshirishni samaraliroq qiladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, barcha xarajatlarni birdek tekshirish ko'p vaqt talab qiladi va samaradorligi past bo'ladi. Risk darajasi yuqori bo'lgan xarajat elementlariga ko'proq e'tibor qaratilganda esa xatoliklarni aniqlash darajasi ancha yuqori bo'lmoqda. Masalan, amortizatsiya hisobida, mehnat haqi fondida va xomashyo xarajatlarida risk darajasi yuqori bo'lgani uchun ular alohida chuqur tekshirilishi kerakligi tasdiqlandi.

XULOSA

Asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar natijalari chuqur tahlil qilinib, bu jarayonning nafaqat moliyaviy intizomni mustahkamlash, balki ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va boshqaruv qarorlarini puxta asoslashdagi o'rni ham alohida ta'kidlandi. Ishlab chiqarish xarajatlari xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy natijalarini aniqlashda, foyda va zarar ko'rsatkichlarini shakllantirishda, shuningdek, raqobatbardoshlikni belgilashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu bois ularni audit qilish jarayonining mukammalligi bevosita korxona faoliyatining barqarorligiga ta'sir etadi.

Xulosa sifatida birinchi navbatda ta'kidlash lozimki, ishlab chiqarish xarajatlari auditi faqatgina raqamlarni tekshirish bilan cheklanmasdan, balki xarajatlarning iqtisodiy mazmunini, ularning me'yoriy asoslar bilan muvofiqligini va ishlab chiqarish jarayonlari samaradorligiga ta'sirini ham chuqur o'rganishi zarur. Bu auditni oddiy nazorat

mexanizmiga emas, balki strategik boshqaruv vositasiga aylantiradi. Agar xarajatlar auditi puxta yo'lga qo'yilsa, korxonada ortiqcha xarajatlar, resurslarning samarasiz sarflanishi, hujjatlar bilan asoslanmagan sarf-xarajatlar aniqlanib, ularni qisqartirish bo'yicha aniq takliflar ishlab chiqiladi.

Ikkinchi jihat shundan iboratki, ishlab chiqarish xarajatlari auditi samaradorligini oshirish uchun xalqaro va milliy standartlarning uyg'unlashuvi muhimdir. Xalqaro standartlarda belgilangan tamoyillar global amaliyotga mos bo'lsa-da, ular milliy iqtisodiyot xususiyatlari bilan to'liq uyg'unlashmagan hollarda qo'llanilganda turli muammolar yuzaga keladi. Shu sababli xalqaro talablardan voz kechmasdan, balki ularni milliy sharoitlarga moslashtirish, o'z navbatida milliy standartlarni xalqaro normalarga yaqinlashtirish eng to'g'ri yo'l hisoblanadi. Bunday uyg'unlashuv audit jarayonini izchil, shaffof va ishonchli qiladi, auditorlarning qarama-qarshi vaziyatlarga duch kelish ehtimolini kamaytiradi.

Uchinchi xulosa shuki, ishlab chiqarish xarajatlari auditida raqamli texnologiyalarni keng qo'llash bugungi davr talabi hisoblanadi. ERP tizimlari, sun'iy intellekt, Big Data va boshqa avtomatlashtirilgan tahlil vositalari auditorlik jarayonida inson xatoliklarini kamaytiradi, tekshiruvni tezlashtiradi va xulosalarning aniqligini oshiradi. Shuningdek, bunday texnologiyalar yordamida xarajatlarning normadan chetga chiqishi, hujjatlar bilan to'liq ta'minlanmaganlik holatlari va moliyaviy intizomdagi zaifliklar real vaqt rejimida aniqlanishi mumkin. Bu esa auditni doimiy monitoring mexanizmiga aylantiradi. Kelgusida ishlab chiqarish xarajatlari auditini samarali tashkil etish uchun korxonalarda raqamli transformatsiyani jadallashtirish va auditorlarning zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash malakasini oshirish zarur.

To'rtinchi jihat sifatida ichki nazorat tizimini mustahkamlash zarurati alohida ta'kidlanadi. Audit jarayonida aniqlangan ko'plab muammolar aslida ichki nazorat mexanizmlarining sustligi oqibatida yuzaga kelmoqda. Agar korxonada hujjat aylanishi tizimi mukammal yo'lga qo'yilgan, normativ me'yorlar asosida qat'iy nazorat mexanizmlari mavjud bo'lsa, auditorlarning asosiy vazifasi faqat tekshirish emas, balki mavjud tizimning samaradorligini baholashdan iborat bo'ladi. Shu bois ichki nazoratni mustahkamlash audit jarayonining sifatini oshiradi va moliyaviy intizomni ta'minlashga xizmat qiladi.

Beshinchi jihat shundan iboratki, auditorlarning malaka darajasi va amaliy ko'nikmalarini oshirish ishlab chiqarish xarajatlari auditining samaradorligini ta'minlashning eng muhim omillaridan biridir. Ishlab chiqarish texnologiyalarini chuqur bilmagan auditorlar xarajatlarning iqtisodiy asoslanganligini baholashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu sababli auditorlar nafaqat buxgalteriya va moliya bilimlariga, balki ishlab chiqarish jarayonlari bo'yicha ham chuqur tushunchaga ega bo'lishlari lozim. Bu esa ularning xulosalarini yanada ishonchli qiladi va audit jarayonini samaraliroq qiladi.

Oltinchi jihat sifatida auditda riskga asoslangan yondashuvning muhimligi qayd etiladi. Amaliyot ko'rsatdiki, barcha xarajatlarni birdek chuqur tekshirish o'rniga, risk darajasi yuqori bo'lgan elementlarga ko'proq e'tibor qaratilganda audit samaradorligi sezilarli oshadi. Masalan, amortizatsiya hisobida, xomashyo va mehnat haqi xarajatlarida xatoliklar ehtimoli yuqori bo'lgani uchun ular alohida chuqur tekshirilishi lozim. Riskga asoslangan yondashuv audit resurslaridan oqilona foydalanish imkonini beradi va natijalarni yanada sifatli qiladi.

Umumlashtirib aytganda, asosiy ishlab chiqarish xarajatlari auditini takomillashtirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlar belgilandi: xalqaro va milliy standartlarni uyg'unlashtirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, ichki nazorat tizimini kuchaytirish, auditorlarning malakasini oshirish va riskga asoslangan yondashuvni tatbiq etish. Ushbu yo'nalishlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish ishlab chiqarish xarajatlari auditini yangi bosqichga ko'taradi, moliyaviy intizomni mustahkamlaydi va korxonalarning iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

Shunday qilib, asosiy ishlab chiqarish xarajatlari audit bugungi kunda oddiy nazorat vositasi bo'lib qolmay, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini qo'llab-quvvatlashning muhim mexanizmlaridan biri sifatida qaralmoqda. Uning samarali yo'lga qo'yilishi korxonalarning moliyaviy hisobotlarining ishonchliligini kafolatlaydi, resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi va boshqaruv qarorlarini puxta asoslash imkonini yaratadi. Natijada, ishlab chiqarish xarajatlari audit takomillashgan sharoitda nafaqat alohida korxonalar, balki umuman milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Аренс Э.А., Лоббек Дж.К. Аудит. – М.: Финансы и статистика, 2017. – 560 с.

2. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – Минск: Новое знание, 2021. – 688 с.
3. Соколов Я.В. Теория бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 2018. – 512 с.
4. Романова Т.В. Аудит производственных затрат. – М.: Инфра-М, 2019. – 284 с.
5. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. – М.: Финансы и статистика, 2018. – 432 с.
6. Керимов В.Ф. Аудит: теория и практика. – СПб.: Питер, 2020. – 390 с.
7. Международные стандарты аудита (ISA). – IFAC, 2020. – 432 с.
8. IFRS. IAS 2 Inventories. – IASB, 2022. – 48 p.
9. IFRS. IAS 16 Property, Plant and Equipment. – IASB, 2022. – 68 p.
10. IFRS. IAS 23 Borrowing Costs. – IASB, 2022. – 54 p.
11. Молия вазирлиги. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS). – Toshkent: Moliya vazirligi nashriyoti, 2023. – 210 б.
12. Шеремет А.Д., Суйц В.П. Аудит. – М.: Инфра-М, 2021. – 352 с.
13. Камышанов П.И. Внутренний аудит: методология и практика. – М.: Юрайт, 2020. – 416 с.
14. Лившиц В.Н. Контроллинг и управление затратами. – М.: Экономика, 2019. – 295 с.
15. UNCTAD. World Investment Report 2023: International production beyond the pandemic. – Geneva: United Nations, 2023. – 210 p.
16. OECD. Audit Quality Indicators: Measuring what matters. – Paris: OECD Publishing, 2021. – 185 p.
17. Джумаев Р.Т. Молиявий ҳисоб ва аудит назарияси. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2022. – 370 б.
18. Абдурасулов А.Х. Корхоналарда ички назорат ва аудитни такомиллаштириш. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2021. – 280 б.
19. INTOSAI. International Standards of Supreme Audit Institutions (ISSAI). – Vienna: INTOSAI, 2020. – 260 p.
20. Бобохонов Н.Ф. Ишлаб чиқариш харажатлари аудитининг амалий жиҳатлари. – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2023. – 198 б.